

KWAJONGENS EN ZWARE JONGENS

Inleiding in de jeugdcriminologie

IDO WEIJERS

u i t g e v e r i j

SWP

Kwajongens en zware jongens

Inleiding in de jeugdcriminologie

Ido Weijers

ISBN 978 90 8560 126 5

DOI: 10.36254/978-90-8560-126-5

NUR 824 / THEMA JKVQ2

© 2021 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j°. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprerecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprerecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvo.nl UvO@cedar.nl.

INHOUD

Voorwoord	9
1. Inleiding	11
1.1. Wat is criminologie?	11
1.1.1. <i>Dark number</i> en pakkans	13
1.1.2. <i>Selectie</i>	13
1.2. Visies op jeugdcriminaliteit	15
1.3. Waarom jeugdcriminologie?	17
1.4. Hoe meten we jeugdcriminaliteit?	19
1.4.1. Politiecijfers	19
1.4.2. Zelfrapportages	19
1.4.3. Slachtofferenquêtes	20
2. Ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit	21
2.1. Toename of afname?	21
2.2. Verharding?	22
2.3. Lvb	24
2.4. Jongens/meisjes	25
2.5. Etniciteit	27
2.6. Cybercrime	30
3. Criminologische perspectieven	33
3.1. Nature	33
3.2. Nurture	34
3.2.1. Het sociaal-ecologisch paradigma	34
3.2.2. De 'differentiële associatie'-theorie	36
3.2.3. De spanningsbenadering	37
3.2.4. De labelingtheorie	38
3.3. Gelegenheid en keuze	39
3.4. Opvoeding	42
3.4.1. Sociale controle	42
3.4.2. Zelfcontrole	42
3.4.3. Ouder-kindinteractie	43

3.5.	Nature	45
3.5.1.	Hormonen	45
3.5.2.	Hersenen	45
3.5.3.	Genen	46
3.6.	De criminologie van de levensloop	48
3.6.1.	<i>Dual taxonomy</i> -theorie	49
3.6.2.	<i>De age-graded theory of informal control</i>	50
3.7.	Tot slot	52
4.	Adolescentie	55
4.1.	De Nederlandse jeugd	55
4.1.1.	Problemen	57
4.2.	Andere tijden, andere jeugd?	59
4.2.1.	'Uitstel' van volwassenheid	59
4.2.2.	De relatie tussen adolescenten en hun ouders	60
4.3.	Puberteit	61
4.4.	Cognitieve en emotionele ontwikkeling	62
4.4.1.	Emoties	64
4.5.	Empathie	65
4.6.	Conclusie	67
5.	Gezin, school en buurt	69
5.1.	Gezin	69
5.1.1.	Steun en controle	70
5.1.2.	Eigenschappen van de ouders	71
5.1.3.	Eigenschappen van het gezinsleven	71
5.1.4.	Sociaal-economische situatie	72
5.2.	School	72
5.2.1.	Antisociaal gedrag op school	72
5.2.2.	School en criminaliteit	73
5.3.	Buurt	75
5.3.1.	Op zoek naar spanning in de stedelijke (winkel)centra	75
5.3.2.	Hangen in de buurt	76
6.	Kwajongens en zware jongens	79
6.1.	Kattenkwaad	79
6.2.	Vrienden van de straat	81

6.3.	Straatbendes en jeugdbendes	84
6.4.	Veelplegers en doorgroeiers	85
7.	De aanpak	91
7.1.	Ontwikkelingen	91
7.2.	De keten	93
7.2.1.	Politie	93
7.2.2.	Raad voor de Kinderbescherming	94
7.2.3.	Openbaar Ministerie	95
7.2.4.	Rechterlijke macht	95
7.2.5.	Jeugdreclassering/gecertificeerde instelling	96
7.3.	Samenwerking in de keten	96
7.3.1.	ZSM	96
7.3.2.	Justitieel Casus Overleg-jeugd	97
7.3.3.	Het Veiligheidshuis	97
8.	Werkzame interventies	99
8.1.	Geen behoefte aan bewijs	100
8.1.1.	Ongeremde creativiteit	101
8.2.	Pedagogische basiscondities	102
8.3.	Wat werkt?	103
8.4.	Erkende interventies	105

VOORWOORD

De jeugdcriminologie is een fascinerend vakgebied. Niet alleen omdat er in de media en in de politiek veel aandacht voor criminaliteit van jongeren is, maar ook omdat het vakgebied zelf voortdurend in beweging is. Er doen zich nieuwe fenomenen voor, zoals op het gebied van cybercrime. Maar er worden ook steeds weer nieuwe inzichten ontwikkeld die relevant lijken voor de criminologische kennis en inzichten, bijvoorbeeld op het gebied van de hersenontwikkeling. Het is typerend voor de jeugdcriminologie dat hier kennis uit diverse vakgebieden bij elkaar komt, van strafrecht en criminologie tot sociologie, pedagogiek, psychologie en kinder- en jeugdpsychiatrie.

Na twaalf jaar werken met een superdikke pil van een boek over jeugdcriminaliteit voor het academisch onderwijs, waarbij al deze verschillende invalshoeken worden belicht door zo'n vijftig auteurs, vond ik het tijd om daarnaast ook een toegankelijk, 'draagbaar' boek over deze materie te schrijven voor het hbo-onderwijs en voor de beroepspraktijk. Lezers die zich verder willen verdiepen in een van de in dit boek besproken onderwerpen, verwijs ik graag door naar de meest recente editie van de zojuist genoemde dikke pil – *Jeugdcriminologie: achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Lezers die meer willen weten over de manier waarop politie, Openbaar Ministerie en rechterlijke macht reageren op jeugdcriminaliteit, over de rol van de jeugdreclassering, over jeugddetentie of bijvoorbeeld over de relatie tussen jeugdstrafrecht en jeugdbescherming kunnen daarover alles vinden in de laatste editie van *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*. En degenen die graag meer willen weten over de aanpak van delinquente jeugd vinden veel informatie in *Justitiële interventies voor jeugdige daders en risicjongeren*, dat in dezelfde reeks is verschenen bij Boom juridisch.

Deze inleiding gaat in op de bonte diversiteit aan verschijnselen die met de noemer jeugdcriminaliteit worden aangeduid. Het behandelt de vraag hoe jeugdcriminaliteit wordt gemeten, welke bronnen ons daarvoor ter beschikking staan en hoe het zit met de pakkans en de selectiviteit in de cijfers. Nadat verschillende actuele ontwikkelingen in de jeugdcriminaliteit onder de loep zijn genomen, worden de belangrijkste criminologische stromingen behandeld. Daarna wordt ingezoomd op de meest relevante leeftijdsperiode voor het verschijnsel jeugdcriminaliteit, namelijk de adolescentie, en daarna op belangrijke omgevingsfactoren als gezin, school en buurt. Nadat vervolgens is ingezoomd op het ontstaan van zwaardere vormen van jeugdcriminaliteit, wordt een schets gegeven van de strafrechtketen en de vormen van samenwerking in de keten. Het boek sluit af met een hoofdstuk over werkzame interventies.

Ido Weijers

1. INLEIDING

Wat moeten we allemaal wel en wat niet onder criminaliteit verstaan? En hoe zit dat met jeugdcriminaliteit? Valt pesten daaronder? En cyberpesten? En te vroeg vuurwerk afsteken? En behoort de vechtpartij tot de jeugdcriminaliteit of is dat van een andere orde? En hoe zit het met de pakkans bij jongeren? In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op deze vragen. Vervolgens wordt stilgestaan bij de grote diversiteit aan disciplinaire invalshoeken betreffende het fenomeen van de jeugdcriminaliteit. Die diversiteit komt ook sterk naar voren als we kijken naar de ontwikkeling van de criminologische theorievorming. Dat betreft niet alleen de afgelopen eeuw maar zeker ook de laatste twee decennia. Terwijl de criminologie zich richt op alle leeftijden, ligt de focus in de jeugdcriminologie uitdrukkelijk op jongeren en jongvolwassenen. Dit hoofdstuk laat zien dat het vanuit die invalshoek logisch is dat met name ontwikkelingspsychologisch inzicht, aangevuld met recente inzichten uit het hersenonderzoek een belangrijke rol speelt bij de verklaring van wangedrag van jongeren. Tot slot van dit hoofdstuk wordt kort stilgestaan bij de vraag hoe we er eigenlijk achter kunnen komen hoe de jeugdcriminaliteit zich ontwikkelt en op welke bronnen we ons daarbij kunnen baseren.

1.1. Wat is criminologie?

Criminologie is de wetenschap die beoogt betrouwbare kennis voort te brengen over criminaliteit, over degenen die misdaden plegen en over de reacties daarop. Centraal staat dus het begrip *criminaliteit*. Wat we daaronder verstaan, hangt van meerdere dingen af. Sommigen verstaan daaronder alle handelingen die volgens het Wetboek van Strafrecht strafbaar zijn gesteld. Dan vallen pesten en de vechtpartij op zich er dus niet onder. Anderen vatten dit breder op en verstaan daaronder alle vormen van ‘regeloverschrijdend’ gedrag. Dat betekent met name dat ook allerlei soorten zogenoemde ‘witteboordencriminaliteit’ die als zodanig niet als misdrijf zijn omschreven in het Wetboek van Strafrecht onderwerp vormen van criminologische studie. Dat biedt wellicht ruimte om bepaalde vormen van pesten als jeugdcriminaliteit op te vatten. Denk aan vormen van cyberpesten, waarbij scholieren bijvoorbeeld seksueel getinte foto’s of video’s van zichzelf in vertrouwen naar een medeleerling hebben verstuurd en dit materiaal vervolgens via deze persoon onder andere leerlingen wordt rondgestuurd of zelfs op het internet terecht komt. Bij pogingen om degene die de beelden van zichzelf oorspronkelijk verstuurde te chanteren met

openbaarmaking, is in elk geval duidelijk dat dit voldoet aan de eerste definitie, aangezien afpersing en afdreiging expliciet strafbaar zijn gesteld in het Wetboek van Strafrecht.

Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat opvattingen over wat als strafbaar of regeloverschrijdend gedrag moet worden beschouwd, kan variëren in de tijd en ook van land tot land. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk als we kijken naar de manier waarop in het verleden naar kindermoord werd gekeken. Zo moest men zich volgens Aristoteles (4e eeuw v.Chr.) houden aan ‘de regel dat geen door onheil getekend kind wordt grootgebracht’. Daarmee verwoordde deze Griekse wijsgeer de norm van zijn tijd, die voorschreef dat elke weldenkende vader de morele plicht had om een gehandicapt kind kort na de geboorte te doden. In het Romeinse recht was het recht van de vader om een misvormd kind onmiddellijk na de geboorte te doden zelfs vastgelegd. Officieel heeft het christendom met haar gebod ‘Gij zult niet doden’ een eind gemaakt aan deze traditie, maar pas in de vierde eeuw na Christus werd in het Romeinse Rijk ‘infanticide’ (kindermoord) verboden. Het clandestien doden van gehandicapte kinderen bleef echter nog tot in de negentiende eeuw voortbestaan. In de zestiende eeuw sprak Maarten Luther bijvoorbeeld nog openlijk over het ‘verzuipen’ en ‘doodbidden’ van zogenoemde ‘wisselkinderen’, kinderen die de duivel zou hebben omgewisseld voor een duivelskind.

Van zeer recente datum is het taboe op kindermishandeling. Het is echter opvallend dat daarover niets specifiek is terug te vinden in het Wetboek van Strafrecht. In Nederland geldt sinds 2007 in het Burgerlijk Wetboek als uitdrukkelijke richtlijn dat ouders ‘geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling’ toepassen (art. 1:247 lid 2 BW). Op het punt van de taboeïsering van geweld tegen kinderen liepen de Scandinavische landen al sinds eind vorige eeuw voorop, terwijl dit bijvoorbeeld in de Angelsaksische wereld nog steeds veel minder het geval is.

Een ander, vanuit het perspectief van de jeugdcriminologie direct relevant voorbeeld betreft de betrokkenheid van minderjarigen bij drugshandel en andere drugsgerelateerde delicten. In het licht van het tolerante Nederlandse beleid op dit punt dat de afgelopen decennia in het teken stond van decriminalisering van drugsgebruik wordt er momenteel vanwege vele drugsgerelateerde geweldsincidenten met name in de grote steden druk gediscussieerd over aanscherping. Dat betekent dus ook gedeeltelijke *recriminalisering* van het beleid.

Tot slot nog een heel ander actueel voorbeeld. Dat betreft de vraag waar precies de overgang ligt tussen kattenkwaad en criminaliteit. Denk bijvoorbeeld aan het vechtpartijtje tussen kinderen en de bloedneus die als mishandeling worden gekwalificeerd, maar ook aan kinderen die met nepwapens of grote messen op zak de straat op gaan. Dit verschil tussen wat wel en niet als (jeugd)criminaliteit wordt opgevat, (al dan niet) geregistreerd en (al dan niet) vervolgd raakt aan een ander kenmerkend probleem waar

de criminologie voor staat. Dat wordt kortweg aangeduid met de termen *dark number*, pakkans en selectie.

1.1.1. *Dark number* en pakkans

Er bestaat een enorm verschil tussen de werkelijke aard en omvang van de criminaliteit en wat we daarvan terugzien in de cijfers en in de strafrechtspleging. Om te beginnen is de politie bij lange na niet in staat noch bereid om alles wat mensen doen aan verboden dingen vast te stellen, laat staan de verdachten daarvan op te pakken en te registreren. Verreweg de meeste delicten worden niet door de politie opgemerkt. Met name bij jongeren is de pakkans bijzonder gering. Dat heeft voor een belangrijk deel te maken met de relatieve onschuld en het weinig ernstige karakter van de feiten. De typische, meest voorkomende jeugddelicten bestaan immers uit zaken als zwartrijden, te vroeg vuurwerk afsteken en iemand uitschelden en intimideren, vechten of slaan zonder verwonding en graffiti.

1.1.2. *Selectie*

Voor een deel speelt bij de geringe pakkans ook selectie een rol. Selectie is onontkoombaar op meerdere momenten in het hele proces van de (jeugd)strafrechtspleging en zelfs in belangrijke mate daar nog aan voorafgaand. Zo weten slachtoffers soms niet dat ze bestolen zijn en denken ze dat ze datgene wat ze kwijt zijn zelf kwijt zijn geraakt. Belangrijker is dat bedrijven, instellingen en scholen niet altijd aangifte doen van zaken als verduistering, bedreiging en intimidatie door eigen werknemers of leerlingen, uit angst voor reputatieschade, represailles en vrees voor het prijsgegeven van zwakke plekken in de beveiliging. Ook worden zaken als huiselijk en seksueel geweld, kindermishandeling en kleine diefstal, bedreiging, intimidatie en afpersing onder jongeren onderling om uiteenlopende redenen in veel gevallen niet gemeld.

Een heel ander soort selectie, die echter nauwelijks relevantie heeft voor jeugdcriminaliteit, betreft het feit dat de eerdergenoemde ‘witteboordencriminaliteit’, zoals belastingfraude, maar bijvoorbeeld ook milieudelicten en misdrijven op het gebied van landbouw en voedselkwaliteit en onrechtmatige praktijken van overheidsfunctionarissen nauwelijks voorkomen in de cijfers van de politie. De opsporing van dergelijke misdrijven ligt niet bij de politie, maar valt in eerste instantie onder verschillende ministeries, zoals Financiën en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Wat betreft de politie moet allereerst rekening worden gehouden met het feit dat de politie alleen al vanuit het oogpunt van efficiency niet van alle aangiften proces-verbaal

opmaakt. Dat geldt zeker voor lichte delicten gepleegd door jongeren. Minstens zo belangrijk is dat de politie vooral gericht is op wangedrag van mensen die ze rekent tot een van haar doelgroepen – dit zien we onder meer pijnlijk terug bij kwesties als ‘etnisch profileren’. Zo zullen controles op drugsdelicten zich, gezien de ervaringen van politie en justitie met de sterke aanwezigheid van Marokkaanse en Antilliaanse jongemannen op dit gebied, vaak richten op jongeren met (een vermoeden van) deze achtergrond, vooral als ze in een snelle wagen of op een dure scooter rijden. Deze oriëntatie op doelgroepen wordt dan ook als een van de verklaringen beschouwd voor de opvallende overrepresentatie in de criminaliteitscijfers van jongeren met een migratieachtergrond (zie paragraaf 2.5.).

Dit wordt eveneens wel beschouwd als een van de verklaringen voor de verschillen in criminaliteitscijfers tussen meisjes en jongens: storend gedrag van meisjes werd (en wordt waarschijnlijk nog steeds) minder gauw als crimineel geïnterpreteerd (zie paragraaf 2.4.).

Een volgend selectiemoment speelt wanneer een deel van de opgepakte jongeren door de politie wordt doorgestuurd naar Bureau Halt en een deel in voorlopige hechtenis wordt genomen en doorgestuurd naar het Openbaar Ministerie (OM). Daarop volgt een nieuw selectiemoment, als het OM besluit de zaak zelfstandig af te doen en een ander deel door te sturen naar de rechter. En ten slotte kan de rechter bij de sanctionering kiezen uit verschillende straffen en maatregelen en verschillende zwaarte daarvan en ook alsnog afzien van sanctionering.

Selectiviteit is niet alleen iets dat onvermijdelijk eigen is aan het object van de criminologie, aangezien de criminoloog onophoudelijk wordt geconfronteerd met gegevens over crimineel gedrag waarbij door slachtoffers, instellingen en politie en justitie (vaak ingrijpende en soms omstreden) keuzes zijn gemaakt. Ook de criminoloog zelf – en zeker de jeugdcriminoloog – staat geregeld voor de keuze om bepaald gedrag wel of niet als misdadig te kwalificeren. Hiervoor werd al gewezen op het niet altijd gemakkelijke onderscheid tussen kattenkwaad en misdaad. Een vergelijkbaar dilemma betreft de fietsendiefstal. Als we die meenemen in de criminaliteitscijfers onder de noemer ‘vermogenscriminaliteit’, dan springt Nederland er al gauw uit als een van de meest criminele landen van heel Europa. In het licht van het unieke, massale gebruik van fietsen in Nederland pleiten sommigen ervoor om die cijfers niet mee te nemen in zo’n vergelijking, waarmee onze misdaadcijfers er ineens een stuk rooskleuriger uitzien.

Kortom, criminologie is een verre van ongecompliceerde wetenschap, waarbij voor alle beoefenaars helder is wat het object van hun vak is. Veel criminologische uitspraken hebben alleen of hoofdzakelijk betrekking op de officiële politieregistraties. In de meeste criminologische publicaties worden bij gebrek aan alternatief de uiterst geringe pakkans

bij jongeren die de wet overtreden en de ingebouwde selectiviteit voor lief genomen. Zo hoopt men aan de hand van de beschikbare cijfers toch zo betrouwbaar mogelijke uitspraken te kunnen doen over de ontwikkeling van de criminaliteit, over degenen die misdaden plegen en over de reacties daarop. Met name het vraagstuk van de selectie van de data en de zorgvuldige verantwoording daarvan is en blijft een intrigerend vraagstuk dat zich rond cruciale onderwerpen allerminst in de marge, maar juist in het hart van het vakgebied blijkt te bevinden.

1.2. Visies op jeugdcriminaliteit

Er leven sterk verschillende beelden van de jeugdcriminaliteit en van de ontwikkeling daarvan. Daar kan de jeugdcriminoloog niet omheen; daar moet hij zo duidelijk mogelijk mee omgaan. In dit verband vallen drie dingen op.

Ten eerste is het opvallend dat de bestudering van de jeugdcriminaliteit bij uitstek multidisciplinair is. Terwijl de criminologie in het algemeen al wordt gekenmerkt door een grote diversiteit aan disciplinaire invalshoeken – sociologie, psychologie, antropologie, psychiatrie en uiteraard de rechtswetenschappen – is het disciplinaire spectrum hier nog breder. Ontwikkelingspsychologie, orthopedagogiek, maar ook kennis over gezinsontwikkeling en over schoolgaan spelen hierbij een grote rol. Al deze verschillende disciplines brengen hun eigen inzichten en onderzoekstradities mee.

Een tweede typerend aspect van de jeugdcriminologie is dat zich steeds nieuwe fenomenen voordoen, zoals ontwikkelingen op het brede gebied van cybercrime. Criminologen zien zich uiteraard ook geconfronteerd met een fenomeen als de recente reeks steekincidenten waarbij jongeren betrokken zijn, hetzij als verdachte, hetzij als slachtoffer of beide, begeleid door grote media-aandacht voor deze incidenten. Dit gaat vaak gepaard met golven van paniek in de publieke opinie dat het met de jeugd de verkeerde kant op zou gaan. Die paniekgolven kunnen per land verschillen. Zo wordt in Engeland al sinds eind vorige eeuw veel nadruk gelegd op overlast en criminaliteit van jongeren en worden in het kader van deze *moral panic* ook hun ouders hard aangepakt. In Duitsland en in Scandinavische wereld is dat veel minder het geval is en Nederland zit daar ergens tussenin. De media spelen hier een cruciale rol in en de (jeugd)criminologie verhoudt zich (impliciet of expliciet) tot deze aandachtsgolven.

Maar het zijn niet alleen veranderingen in het object van de criminologie en de perceptie daarvan die ervoor zorgen dat binnen en rond dit vakgebied geregeld sprake is van dynamiek en discussie. Die dynamiek heeft ook te maken met een derde eigenschap van dit vakgebied. Dat is het opvallende feit dat er vanaf het ontstaan van dit relatief jonge